

SHS stvari su se ipak fundamentalno promijenile i u Srbiji i u Hrvatskoj. Od općega prava glasa za sve punoljetne muškarce, preko raspada starih (Hrvatsko-srpska koalicija, pravaške i socijaldemokratske stranke) i formiranja novih stranaka (DS, HZ, SPJ, KPJ), pa do gubljenja moći i nestanka starih „profesionalnih” političara koji su pazili na parlamentarne i pravne procedure (Supilo, Trumbić, Protić, Jovanović Pižon, Lj. Davidović) i uspona političara koji vješto ovladavaju masama (Radić, radikali, komunisti) – nikako se ne može reći da su narodi u novoj državi birali stare vođe i njihove stranke (str. 181). Demokratske slobode u tom smislu ipak su proširene, što je otvorilo vrata nacionalnom svrstavanju koje je zahvatilo sve stranke, pa i KPJ, koja je veću potporu dobila na temelju prosvjednih glasova u Crnoj Gori i Makedoniji nego na „radikalnim zahtevima socijalne prirode”. *Obznanu* se može tretirati kao kršenje demokratskih načela i pritom upućivati na primjenu Zakona o zaštiti države na HRSS 1925. godine (pri čemu nije spomenut Radićev put u Moskvu, str. 233), ali zar nije komunistička ideologija već sama po sebi „jedan od najeklatantnijih primera kršenja demokratskih principa”? Važnija pitanja u vezi s demokracijom dvadesetih godina u Kraljevini SHS, poput praktičnoga sprječavanja „nepovoljnoga” ishoda izbora na lokalnoj razini, podmićivanja i načina raspodjele mandata u parlamentu neproporcionalno broju glasova dobivenih na izborima, nažalost nisu otvorena u knjizi.

U ovako opisanim institucionalnim okvirima Kraljevine SHS svoju su političku djelatnost mogli razvijati brojni političari. Od onih u Hrvatskoj, među srpskim intelektualcima, kako proizlazi iz izlaganja u knjizi, najgore je prošao Pribičević. Objašnjenje njegove političke evolucije i približavanja Radiću je izostalo (str. 216), a manja posvećenost zbivanjima u drugoj polovini dvadesetih godina karakteristična je za ovu knjigu, koja se uglavnom fokusira na prvih nekoliko poslijeratnih godina, pa i u kasnijim poglavljima sažetije obrađuje društvene i kulturne teme te prestaje s korištenjem arhivskih izvora. Oni su uzeti iz više arhiva u Srbiji i Hrvatskoj, kako se vidi u bibliografiji (str. 397–403), kojom dominiraju časopisi, a posebice su korisne „Biografije srpskih intelektualaca, aktera knjige” od Dragana Aleksića do Jovana Žujovića (str. 373–395), kao i kazalo imena (str. 405–410). Knjigu Branke Prpa posebice relevantnom čini stalna aktualnost debata o demokraciji i njezinim disfunkcionalnostima, odnosu institucija i politike prema društvu te ulozi intelektualaca u njemu, kao i opasnosti u pokušajima uređenja multietničkih država kao građanskih.

Matko Globačnik

Milan Ristović, *Mussolini ante portas. Italijanski fašizam i jugoslovensko susedstvo (1919-1925)* (Beograd: Službeni glasnik, 2021), 301 str.

Italija je, kako to Milan Ristović s pravom kaže već u prvoj rečenici svoje knjige, bila „glavna trauma jugoslovenske spoljne politike međuratnog perioda”. Zato ne čudi što o odnosima Kraljevine Italije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS)/

Jugoslavije postoji više posebnih monografija i što su one (bar na istočnoj obali Jadrana) uglavnom nastale još prije više desetljeća. Pitanje je bilo od višedesetljetne aktualnosti i između dva svjetska rata, a i nakon Drugoga svjetskog rata. Jasno je da je ono bilo važnije za slabijega partnera u višedesetljetnome nadmetanju, Jugoslaviju, ali nije sasvim zaobiđeno ni u Italiji, gdje su još prije Prvoga svjetskog rata nacionalistički krugovi galamili zahtijevajući Istru, Rijeku, Dalmaciju i jadranske otoke. Poslije Velikoga rata ti megalomanski zahtjevi samo su djelomično zadovoljeni, što je dalo povoda legendi o „osakaćenju pobjedi”, koju i Ristović na nekoliko mjesta spominje. I dok je takav diskurs iznjedrio više iredentističkih djela u međuratnom razdoblju, poslije Drugoga svjetskog rata tijekom više desetljeća nastalo je dosta knjiga i još više članaka koji su i s talijanske strane osvijetlili odnose dviju zemalja stavivši ih u kontekst talijanskoga, posebno fašističkoga imperijalizma. Knjiga Milana Ristovića *Mussolini ante portas* nastavlja tu tradiciju. Štoviše, može se reći da ona bez te duge tradicije proučavanja međusobnih odnosa ne bi ni bila moguća.

Kada se netko bavi temom o kojoj već postoji dosta istraživanja, nalazi se istovremeno u ugodnoj i nezgodnoj situaciji: ugodnoj jer ima obilje stručne literature na koju se može osloniti, a nezgodnoj jer je u obvezi kazati nešto novo o temi „o kojoj je sve već rečeno” (ili to bar laici misle). Međutim, sreća velikih tema jest u tome da i kada o njima postoji obimna literatura, dobar povjesničar uvijek može kazati još ponešto – čak i bez ponavljanja već rečenog i bez novih fundamentalnih istraživanja. Knjiga koja je pred čitateljima takav je primjer, tim uspješniji jer je nastala u doba pandemije koronavirusa koja je bitno ograničila istraživačke mogućnosti. Za ovu dobru dijelom diplomatsku temu one su i tako ograničene nedostatkom jugoslavenske diplomatske građe koja je velikim dijelom nestala u vihoru Drugoga svjetskog rata – što autor ističe u „Uvodnim napomenama”. Zbog toga upozorava na važnost suvremenoga tiska, koji je u priličnoj mjeri prenosio stavove diplomatskih aktera. Ristović se u „Uvodnim napomenama” uz glavna historiografska djela osvrće baš na vodeće listove iz vremena kojim se bavi i prikazuje ukratko njihov političko-ideološki profil, svjestan da je on određivao i način izvještavanja o mnogim pitanjima, pa i o talijanskom fašizmu i njegovu odnosu prema Južnim Slavenima.

Zbog svega navedenog knjiga koja je pred nama dosta je različita od drugih koje se naizgled bave sličnom temom. Ovdje nije riječ o klasičnoj diplomatskoj povijesti (iako i nje ima dosta), već o novom pristupu bilateralnim međudržavnim odnosima, koji uostalom zbog prisutnosti brojnoga hrvatskoga i slovenskoga manjinskog stanovništva nikad nisu mogli biti ograničeni samo na diplomatsku razinu. Dijelovi koji prikazuju diplomatsku stranu problema dobro su sintetizirani – kako i priliči iskusnom sveučilišnom predavaču – uz korištenje obimne historiografske literature, tiska i objavljenih talijanskih dokumenata. Može se reći da je knjiga formalno podijeljena na 24 kraća poglavlja, ali prvih 14 poglavlja, koja sačinjavaju prvu polovinu teksta, bavi se talijanskim aspiracijama na južnoslavenske krajeve i pokušajima Kraljevine SHS da te aspiracije osujeti ili bar ograniči. Unutar ovoga dijela (koji nije formalno odvojen od druge polovine knjige) govori se i o D’Annunzijevoj riječkoj eskapadi, Zadru, divljanju fašista u Trstu, pograničnim sukobima i drugim pojavama i događajima koji su doprinosili stalnoj napetosti i neprijateljstvu. Autor prikazuje i reakcije jugoslavenske strane na agresivni talijanski šovinizam i imperijalizam – koje su

zbog objektivne slabosti u odnosu na opasnoga protivnika rijetko bile odgovarajuće: sporazumi koji su postupno i samo naizgled rješavali međudržavne probleme postizani su teško i sporo, a provedeni još teže i još sporije. Autor se, prateći te događaje i procese, stalno osvrće na pisanje jugoslavenskih listova o njima. Pritom je u centru pozornosti srpski tisak – svakako dijelom zbog dostupnosti, ali i zbog činjenice da je on odražavao stavove nekih od najutjecajnijih političkih stranaka onoga vremena koje su ili bile u vladi ili predvodile opoziciju.

Drugi dio knjige na određeni je način originalniji od prvoga i bavi se percepcijama i recepcijama talijanskoga fašizma na jugoslavenskoj strani. Sadržava obilje dužih citata koji nam omogućavaju da sagledamo kako su suvremeni promatrači vidjeli i ocjenjivali fašizam i njegova vođu. Ta viđenja potječu iz pera ljudi različite političke orijentacije, a Ristović ne propušta čitatelja o njoj obavijestiti, odnosno izvještaje, razmišljanja i intervjuje kontekstualizirati. Iz svjedočanstava očevidaca i nekadašnjih analitičara vidimo da su neki bili površni i kratkovidni te da su potpuno pogrešno procijenili prirodu i posljedice fašizma (u čemu nipošto nisu bili jedini), a nekima, s povijesne distance i naoružani historiografskim znanjima, moramo odati priznanje na oštroumnosti, pronicljivosti i dalekovidnosti. Usto su dobro prikazane mlake i plašljive reakcije jugoslavenske diplomacije na ispadu i pritisku talijanskih nacionalista i fašista.

U kontekstu promatranja fašizma iz jugoslavenske perspektive, zanimljiva su razmatranja suvremenih autora o mogućnosti pojave fašizma u Kraljevini SHS, odnosno o tome koliki i kakav je bio utjecaj talijanskoga fašizma na batinaške organizacije u Jugoslaviji: Organizaciju jugoslavenskih nacionalista (Orjuna), Srpsku nacionalnu omladinu (SRNAO), Hrvatsku nacionalnu omladinu (HANA O) i druge, koje su se nekad i doista suprotstavljale ispadima talijanskih fašista na granici, izvodile slične diverzije na talijanskom teritoriju, ali se sličnim metodama batine obračunavale i jedne s drugima ili sa zajedničkim neprijateljima. Zaključak suvremenih promatrača i kasnijih istraživača bio je da su takvim organizacijama, usprkos nekim pojavnim oblicima, nedostajali mnogi elementi koji bi ih učinili fašističkima.

Završno poglavlje govori o ubojstvu talijanskoga socijalista Matteottija i njegovim reperkusijama na ostanak Mussolinija na vlasti. Događaj koji je u jednom trenutku zaprijetio da dovede fašistički režim do pada, pošto je kriza prevladana, učvrstio je Mussolinijevu vlast i čak ju radikalizirao. To se odrazilo i na odnose s Jugoslavijom, koju je Italija nastavila ugrožavati sve do pakta o prijateljstvu dviju zemalja u ožujku 1937. godine. Knjiga završava kratkim pregledom međudržavnih odnosa poslije 1925. – u kojima je Jugoslavija silom prilika nastavila biti u defenzivi.

Knjiga Milana Ristovića *Mussolini ante portas* nije cjelovit pregled međusobnih odnosa u promatranom razdoblju: to bi zahtijevalo iscrpnu studiju diplomatskih i ekonomskih odnosa, europske vanjskopolitičke situacije, položaja hrvatske i slovenske manjine u Italiji i drugih tema. Međutim, budući da o tim pitanjima postoji više studija, za tim nije bilo ni potrebe. Ristović je dao jasan pregled tih odnosa, ali i sliku dopunio onim što bitno utječe na svaki odnos: viđenjima – u ovom slučaju prije svega jugoslavenskih političkih djelatnika, intelektualaca i novinara glede Mussolinija i fašizma. Praveći ovu ne toliko uobičajenu kombinaciju, autoru je uspjelo pokazati da

se i u uvjetima kada su mogućnosti novih fundamentalnih istraživanja ograničene mogu pomicati granice naših znanja i o dobro istraženim predmetima.

Zoran Janjetović

Danijel Tatić, *Feldmaršal Svetozar Borojević* (Zagreb: Despot infinitus, 2019), 237 str.

Prvi svjetski ili Veliki rat, kako je tada nazivan, bio je do tada najveći ratni sukob u povijesti. Iako danas, u smislu historiografske istraženosti, ostaje u sjeni nekih drugih ratnih sukoba (ponajprije Drugoga svjetskog rata), i dalje je vrlo važna historiografska tema s početka XX. stoljeća koja se detaljno proučava svugdje u svijetu. Zbog raznih političkih okolnosti prošloga stoljeća u hrvatskoj je historiografiji Prvi svjetski rat sve do danas vrlo slabo istražen i obrađivan. Do svojevrsnoga uzleta u istraživanju Prvoga svjetskog rata u Hrvatskoj dolazi netom prije i nakon obilježavanja stogodišnjice početka (2014.) i kraja (2018.) toga velikog sukoba. Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija u ratu je, kao jedna od sastavnica Austro-Ugarske Monarhije, sudjelovala na strani Centralnih sila. Mnogi su se Hrvati uvelike istaknuli tijekom Prvoga svjetskog rata, ali vjerojatno nitko kao feldmaršal Svetozar Borojević, kojega autor knjige Danijel Tatić u podnaslovu, s pravom, naziva „prešućenim velikanom”. Jedini Hrvat u povijesti koji je u austrougarskoj vojsci dostigao najviši čin feldmaršala, Borojević je od svoje smrti 1920. pa gotovo do danas bio zanemarivan u hrvatskoj historiografiji. O tome posebice svjedoči činjenica da sve do objavljivanja Tatićeve knjige 2019. nije postojalo opširnije historiografsko djelo o Borojeviću. Jedinu monografiju o njemu napisao je (na njemačkome jeziku) hrvatski politički emigrant i novinar dr. Ernst Bauer (*Der Löwe vom Isonzo. FM Svetozar Borojević von Bojna*, Graz, 1985.). Što se tiče hrvatske historiografije, vrijedi spomenuti zbornik radova Hrvatskoga instituta za povijest *Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne (1856.-1920.)*, objavljen 2011. godine. Taj je zbornik nastao na temelju trinaest radova sa znanstvenoga kolokvija održanog 2006. povodom 150. godišnjice Borojevićeva rođenja. Kratku knjigu (63 str.) *Svetozar Borojević od Bojne: Lav ili Lisica sa Soče?* objavio je 2007. povjesničar Drago Roksandić, također povodom 150. godišnjice Borojevićeva rođenja.

U želji da, kako sâm navodi u uvodu, „ispravi nepravdu”, Tatić je 2019. objavio knjigu *Feldmaršal Svetozar Borojević*. Danijel Tatić rođen je 1976. u Puli, a od 2012. živi i radi u Zagrebu. Zvanje magistra povijesti stekao je na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, gdje je diplomirao na tematici nacionalno-integracijskih procesa Hrvata u Istri u XIX. stoljeću. Nakon toga se specijalizirao za vojno-povijesnu i političku tematiku XIX. i početka XX. stoljeća, s posebnim naglaskom na Prvi svjetski rat. Autor je knjiga *Prvi svjetski rat – Talijansko bojište* (2017.) i *Tvrđava Pula* (2021.) te suautor knjiga *Ideja Velike Srbije* (2012.) i *Seljačka buna Matije Gupca* (2013.).

Knjiga *Feldmaršal Svetozar Borojević* podijeljena je na uvod, tri poglavlja, dodatak, zaključak, prilog, izvore i literaturu i bilješku o autoru. U „Uvodu” (str. 9–36)